

Magdalena Tędziągolska

Era Ewaluacji Sp. z o.o. Program wzmocnienia efektywności systemu nadzoru pedagogicznego i oceny jakości pracy szkoły

Tomasz Kasprzak

Program wzmocnienia efektywności systemu nadzoru pedagogicznego i oceny jakości pracy szkoły, Instytut Badań Edukacyjnych

Aktywność uczniów w świetle danych z ewaluacji zewnętrznej – różne perspektywy

Wprowadzenie

Poniższy tekst powstał na podstawie analizy danych gromadzonych w ramach systemu ewaluacji oświaty w roku szkolnym 2012/2013 w odniesieniu do wymagań: „Uczniowie są aktywni”, „Prowadzone są działania służące wyrównywaniu szans edukacyjnych” oraz wybranych pytań z wymagania „Procesy mają charakter zorganizowany”¹.

„Uczniowie są aktywni” to wymaganie stawiane szkołom w obszarze efektów działalności szkoły. Aktywność rozumiana jest zarówno jako społeczne funkcjonowanie uczniów, jak i jako angażowanie w proces nauczania. Rolą szkoły jest wspieranie uczniów i wyzwalamie w nich obu aspektów aktywności. Szkoły powinny tworzyć takie warunki, w których uczniowie będą chętnie uczestniczyć w zajęciach, angażować się w proces edukacyjny, a także mieć chęć i możliwości do własnego rozwoju i realizacji swoich pomysłów. Jest to zatem wymaganie podkreślające, że efektem działalności nauczycieli/ pracy szkoły są również postawy uczących się wobec procesu uczenia się².

W odniesieniu do tego wymagania analiza obejmuje wybrane dane zebrane podczas ewaluacji zewnętrznych przeprowadzonych w szkołach podstawowych (673 szkoły), gimnazjach (447 szkół) i szkołach ponadgimnazjalnych (426 szkół)³ w okresie od 1 września 2012 roku do 31 marca 2013 roku.

Wymagania dotyczące wyrównywania szans edukacyjnych definiowane jest w Rozporządzeniu z października 2009 roku jako sytuacja, w której nauczyciele diagnozują sytuację uczniów (poziom D), sami uczniowie osiągają sukcesy edukacyjne na miarę swoich możliwości (poziom D). Dalej, w szkole prowadzone

¹ M. Tędziągolska (współpraca: I. Konieczny), *Analiza wymagania „Uczniowie są aktywni” na podstawie wybranych danych z ewaluacji zewnętrznej* (niepublikowany tekst), Tomasz Kasprzak, *Wyrównywaniu szans edukacyjnych w szkołach w roku szkolnym 2012/2013 - analiza spełniania wymagania w świetle danych z ewaluacji zewnętrznej* (niepublikowany tekst).

² J. Kołodziejczyk, *Wymagania wobec szkół i obszary ewaluacji* [w:] G. Mazurkiewicz (red.), *Ewaluacja w nadzorze pedagogicznym. Konteksty*, Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego, 2010.

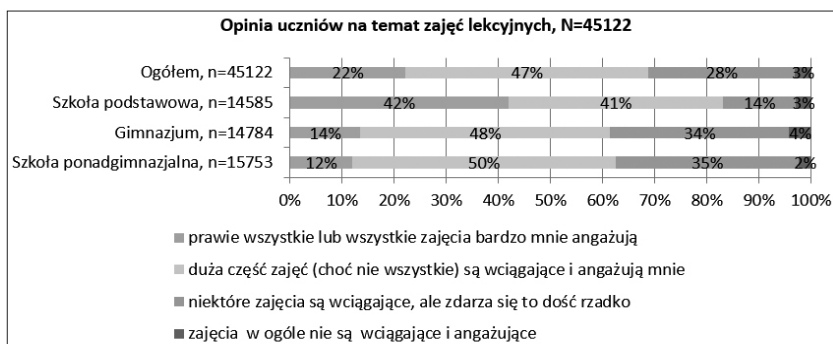
³ W przypadku pytań otwartych wylosowano dane do analizy. Liczebność próby podano przy opisie danego pytania.

są działania zwiększające szanse edukacyjne tych uczniów (poziom B), jednocześnie działania te uwzględniają indywidualizację procesu edukacji (poziom B). W tym sensie ewaluacja tego wymagania jest próbą systematycznego analizowania realizacji przez szkołę wymogu diagnozowania uczniów i oferowania im indywidualnego wsparcia (m.in. opisanego w Rozporządzeniu Ministra Edukacji Narodowej z dnia 17 listopada 2010 r. w sprawie zasady udzielania i organizacji pomocy psychologiczno-pedagogicznej).

W analizowanym okresie wymaganie „Prowadzone są działania służące wyrównywaniu szans edukacyjnych” ewaluowane było w 1062 szkołach (527 szkołach podstawowych, 299 gimnazjach, 129 liceach, 76 technikach, 30 zasadniczych szkołach zawodowych oraz jednej szkole specjalnej).

Opinie uczniów na temat zajęć szkolnych

Uczniowie zostali poproszeni o wyrażenie swojej opinii o zajęciach lekcyjnych poprzez wybór zdania, które najlepiej oddaje ich punkt widzenia. Zdecydowanie najbardziej pozytywnie zajęcia oceniają uczniowie szkół podstawowych, których ponad 80% uważa, że duża część lub nawet wszystkie lekcje są angażujące. Tymczasem takiego zdania jest 62% uczniów szkół ponadgimnazjalnych i gimnazjów. Widać zatem, iż **wraz z wiekiem uczniowie stopniowo tracą zainteresowanie zajęciami i coraz więcej lekcji uważają za mało ciekawe**. Ta tendencja może być jednak związana z faktem, że z jednej strony wraz z wiekiem ucznia przekazywana wiedza jest coraz trudniejsza do przyswojenia, ale też uczniowie „profilują się” i rozwijają swoje zainteresowania w konkretnych obszarach; zatem siłą rzeczy jedne przedmioty będą postrzegali jako bardziej atrakcyjne od innych, co również przełoży się na ocenę lekcji. Z drugiej strony takie wyniki mogą świadczyć o niedostosowaniu sposobu prowadzenia zajęć przez nauczycieli do potrzeb (np. stylów uczenia się, zainteresowań) młodych ludzi.

Wykres 1. Rozkład odpowiedzi na pytanie w ankiecie dla uczniów Moja Szkoła: Wybierz zdanie, które najlepiej wyraża Twoją opinię o zajęciach lekcyjnych, N=45122. Źródło: Analiza własna na podstawie danych z platformy NPSEO

Poziom zaangażowania uczniów podczas zajęć

Opinie uczniów na temat zajęć przekładają się na ich zaangażowanie podczas lekcji. Nauczyciele zostali poproszeni o ocenę zaangażowania uczniów na ich lekcjach⁴. Prawie 2/3 nauczycieli wybrało jedną z dwóch najwyższych ocen na skali, tj. 7 lub 8, jedynie pojedyncze osoby wybierały ocenę niższą niż 4, którą można interpretować jako oznaczającą „umiarkowane zaangażowanie”. Analiza odpowiedzi na to pytanie z podziałem na typ szkoły wskazuje, że **nauczyciele w szkołach podstawowych lepiej oceniają zaangażowanie swoich uczniów na lekcjach niż uczący w gimnazjach i szkołach ponadgimnazjalnych**.

Rodzice uczniów oceniali chęci swoich dzieci do angażowania się w zajęcia szkolne na czterostopniowej skali. Z danych wynika, że rodzice uczniów szkół podstawowych częściej niż rodzice uczniów z pozostałych typów szkół postrzegają swoje dzieci jako zdecydowanie chętne do angażowania się w zajęcia szkolne. Uczniowie szkół gimnazjalnych i ponadgimnazjalnych w ocenie rodziców przejawiają chęci do angażowania się na dosyć podobnym poziomie. Dane te pokazują, że **opinia rodziców i nauczycieli o ich wychowankach jest spójna – zarówno rodzice, jak i nauczyciele uczniów szkół podstawowych częściej mówią o ich zaangażowaniu niż rodzice i nauczyciele uczniów z innych typów szkół**. Można też zauważyć, że rodzice bardziej pozytywnie oceniają aktywność swoich dzieci niż nauczyciele⁵.

Opinia uczniów i rodziców o zajęciach pozalekcyjnych

Uczniowie zostali poproszeni w ankiecie o ogólną ocenę atrakcyjności zajęć pozalekcyjnych poprzez wybór stwierdzenia najbliższego ich opinii⁶. **Zdecydowana większość uczniów szkół podstawowych uważa, że duża część lub nawet wszystkie zajęcia są bardzo angażujące i interesujące**.

Natomiast uczniowie gimnazjów mają nieco lepszą opinię na temat zajęć niż ich starsi koledzy, jednak różnice w tym względzie są niewielkie. **Zarówno gimnazjaliści, jak i uczniowie szkół ponadgimnazjalnych mają zróżnicowane opinie na temat zajęć pozalekcyjnych organizowanych w ich szkołach**. O ile większość respondentów ocenia zajęcia pozytywnie, warto zauważyć, że dla co trzeciego respondenta zajęcia nie są interesujące.

Opinie na temat zainteresowania uczniów zajęciami pozalekcyjnymi przedstawili również rodzice. Zadano im pytanie: *Czy Państwa dziecko chętnie uczestniczy w zajęciach pozalekcyjnych?* Na zajęcia pozalekcyjne najczęściej – według deklaracji ich rodziców – uczęszczają uczniowie szkół podstawowych (86%), a najrzadziej szkół ponadgimnazjalnych (67%). W gimnazjach uczestniczy w nich 80% uczniów. Należy podkreślić, że **w opinii rodziców zdecydowana większość uczniów jest zadowolona z zajęć pozalekcyjnych, na które uczęszcza**. Rodzice dzieci, które chodzą do szkoły podstawowej, najczęściej są

⁴ Nauczyciele dokonywali oceny na skali od 1 do 8, gdzie 1 oznacza, że uczniowie zdecydowanie nie są zaangażowani, natomiast 8 – zdecydowanie są zaangażowani.

⁵ Należy jednak pamiętać, że skale, na której rodzice i nauczyciele dokonywali oceny, były różne.

⁶ Konstrukcja pytania dla uczniów szkół podstawowych różniła się od pytania dla uczniów pozostałych typów szkół.

przekonani, że ich dzieci chętnie biorą udział w takich zajęciach (uważa tak ponad 90% rodziców). Natomiast rodzice uczniów uczęszczających do gimnazjum i szkoły ponadgimnazjalnej nieco rzadziej twierdzą, że ich dzieci lubią te zajęcia (odpowiednio ok. 81% i 86% rodziców).

Poziom zaangażowania uczniów w zajęcia pozalekcyjne

Tak samo jak w przypadku zajęć lekcyjnych, ocena atrakcyjności zajęć pozalekcyjnych uczniów przekłada się na ich zaangażowanie obserwowane przez nauczycieli. Nauczyciele zostali poproszeni o ocenę zaangażowania uczniów w zajęcia pozalekcyjne na ośmiostopniowej skali, gdzie 1 oznaczał zdecydowany brak zaangażowania, natomiast 8 – zdecydowane zaangażowanie. Najniższą wybieraną oceną było 2, najwyższą 8.

Z przedstawionych danych wynika, że zdecydowanie **najlepiej zaangażowanie w zajęcia pozalekcyjne swoich uczniów oceniają nauczyciele szkół podstawowych**. Zdecydowana większość z nich wybrała jeden z dwóch najwyższych punktów na skali (7 lub 8). W kolejnych typach szkół odsetek nauczycieli wysoko oceniających aktywność uczniów spada – w gimnazjach jest ich 57%, w szkołach ponadgimnazjalnych – 51%.

Czy i jak szkoła motywuje uczniów do działania?

Wiemy już, jak wygląda ocena atrakcyjności oferty szkolnej. Przyjrzyjmy się teraz temu, na ile szkole udaje się uruchamiać aktywność uczniów.

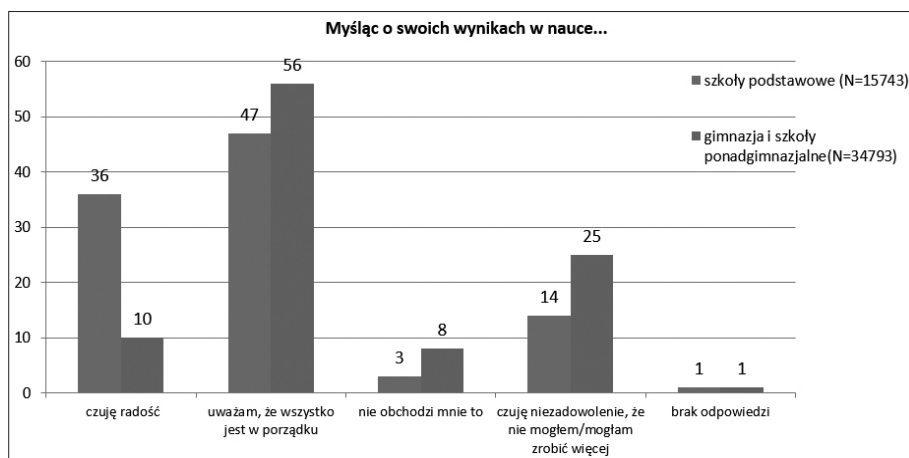
Perspektywa rodziców

Warto zobaczyć, jak wyglądają działania podejmowane przez szkołę z punktu widzenia rodziców. **73% rodziców uczniów uczęszczających do gimnazjów i szkół ponadgimnazjalnych uważa, że szkoła jest miejscem oferującym wsparcie ich dzieciom**. Pozostałe 26% rodziców nie ma takiego poczucia. **Rodzice uczniów szkół podstawowych wyżej oceniają wsparcie udzielane przez szkołę ich dzieciom** – 78% uważa, że szkoła podejmuje starania, aby ich dziecko miało poczucie sukcesu na miarę własnych możliwości. 22% nie dostrzega tego wsparcia. Zestawiając wyniki z poszczególnych typów szkół, widać, pomimo że bardziej krytyczny stosunek mają rodzice uczniów na wyższych etapach edukacyjnych, to dominuje pozytywny odbiór działań szkoły.

Przyjrzyjmy się teraz, jakie działania dające poczucie sukcesu, zdaniem rodziców, realizują szkoły. Typologizując wskazania rodziców z pytań otwartych, widać, że podobnie jak w roku szkolnym 2010/2011 i 2011/2012 przykładami takich starań są głównie aktywności pozalekcyjne prowadzone przez szkoły (zajęcia pozalekcyjne, organizacja konkursów i przygotowanie do nich, udział w projektach czy koła zainteresowań). Rodzice wskazują również na indywidualny kontakt uczniów z nauczycielem i zainteresowanie ich problemami, wpływ uczniów na zakres prowadzonych zajęć oraz pomoc nauczycieli w rozwijaniu przez uczniów ich własnych pomysłów jako czynniki wzmacniające osiągnięcie sukcesu.

Perspektywa uczniów

Przyjrzyjmy się kwestii samopoczucia uczniów związanego z procesem osiągnięcia wyników w nauce. Monica Boekaerts w ramach analizy roli motywacji i emocji w uczeniu się w szkole, podkreśla, że: „uczniowie są bardziej zmotywowani, by zaangażować się w naukę, jeśli m.in. odczuwają pozytywne emocje w stosunku do działań związanych z uczeniem się i na odwrót – zniechęcają się do uczenia, jeśli doświadczają emocji negatywnych”⁷.

Wykres 2. Odpowiedzi uczniów szkół podstawowych (N=15743) i ponadpodstawowych (N=34793) o samopoczuciu związane z osiągnięciem wyników w nauce. Ankieta Moja Szkoła. Źródło: Analiza własna na podstawie danych z platformy NPSEO

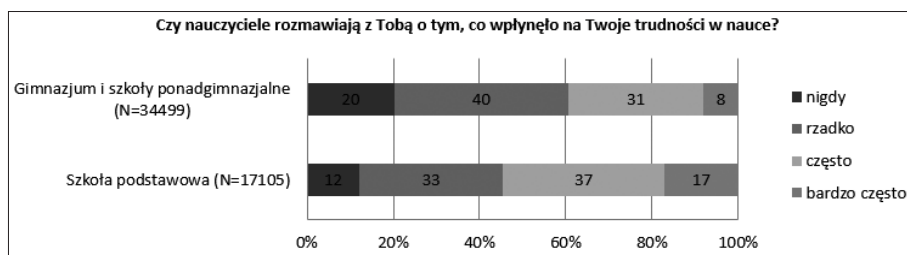
Analizując odpowiedzi uczniów, widać, że na każdym etapie edukacyjnym dominuje przeświadczenie, że „wszystko jest w porządku” (tak deklaruje 47% uczniów szkół podstawowych i 56% uczniów gimnazjów i szkół ponadgimnazjalnych). Jednocześnie więcej niż 1/3 uczniów szkół podstawowych, gdy myśli o swoich wynikach w nauce, „czuje radość” (36%). Ich koledzy z wyższych etapów edukacyjnych są o wiele bardziej krytyczni w tym zakresie – co czwarty uczeń gimnazjum i szkoły ponadgimnazjalnej deklaruje: „czuję niezadowolenie, że nie mogłem/mogłam zrobić więcej”.

Samopoczucie związane z osiągnięciem wyników w nauce ma ścisły związek z procesem oceniania oraz charakterem informacji zwrotnej, jaką otrzymują uczniowie na temat własnych postępów w nauce.

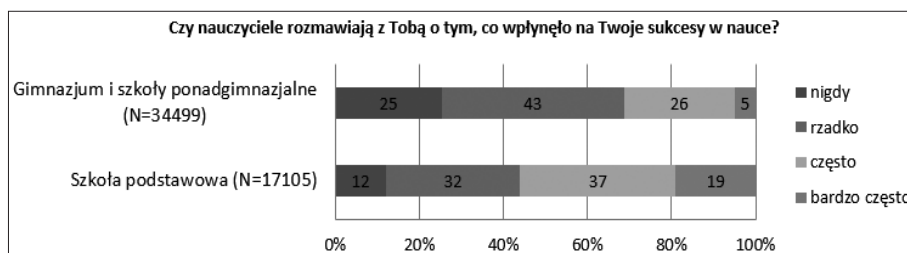
45% uczniów szkół podstawowych i 60% gimnazjów i szkół ponadgimnazjalnych uważa, że od swoich nauczycieli nie otrzymuje albo otrzymuje rzadko informację zwrotną o przyczynach trudności w nauce.

Z perspektywy 44% uczniów szkół podstawowych i 68% ich starszych kolegów nauczyciele nigdy albo rzadko informują o przyczynach osiągniętych przez uczniów sukcesów.

⁷ M. Boekaerts, *Kluczowa rola motywacji i emocji w uczeniu się w szkole* [w:] H. Dumont, D. Istance, F. Benevides (red.), *Istota uczenia się. Wykorzystanie badań w praktyce*, OECD, Warszawa 2013.

Wykres 3. Opinie uczniów na temat uzyskiwania informacji o trudnościach w nauce. Zestawienie rozkładów odpowiedzi na pytanie w ankiecie dla uczniów szkół podstawowych oraz gimnazjalnych i ponadgimnazjalnych Moja Szkoła: Czy nauczyciele rozmawiają z Tobą o tym, co wpłynęło na Twoje trudności w nauce?
Źródło: Analiza własna na podstawie danych z platformy NPSEO

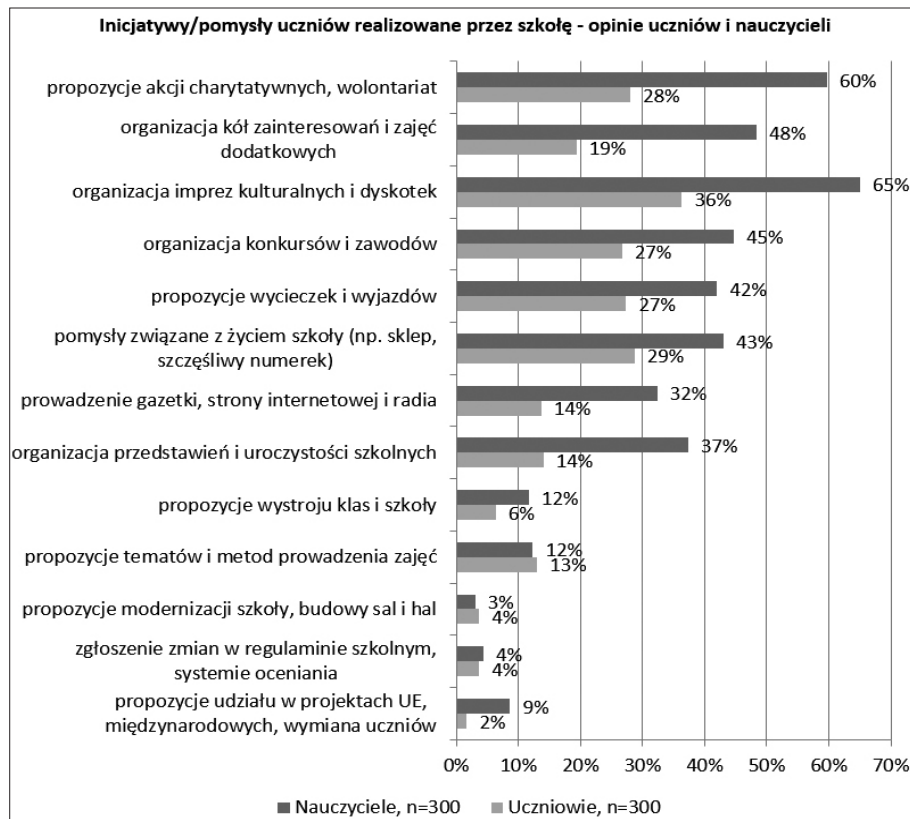
Wykres 4. Opinie uczniów na temat uzyskiwania informacji o sukcesach w nauce. Zestawienie rozkładów odpowiedzi na pytanie w ankiecie dla uczniów szkół podstawowych oraz gimnazjalnych i ponadgimnazjalnych Moja Szkoła: Czy nauczyciele rozmawiają z Tobą o tym, co wpłynęło na Twoje sukcesy w nauce?
Źródło: Analiza własna na podstawie danych z platformy NPSEO

Jak widać z powyższego zestawienia, w opinii uczniów gimnazjów i szkół ponadgimnazjalnych nauczyciele nieco częściej rozmawiają z nimi o trudnościach, porażkach w nauce niż o sukcesach. Jednocześnie, z perspektywy uczniów gimnazjów i szkół ponadgimnazjalnych jakkolwiek informacja zarówno o sukcesach, jak i trudnościach jest stosunkowo rzadka.

Perspektywa uczniów i nauczycieli

Przyjrzyjmy się teraz, na ile uczniowie mają w szkole przestrzeń do inicjowania działań i tym samym wpływ na ofertę edukacyjną szkoły. Przyjrzyjmy się teraz, jaki wpływ na ofertę edukacyjną szkół mają sami uczniowie, czyli na ile w szkole realizowane są ich pomysły. W trakcie wywiadów grupowych nauczyciele i uczniowie wskazywali na pomysły uczniów, które w ich szkołach są realizowane. Na poniższym wykresie zestawiono odpowiedzi uczniów i nauczycieli. **Nauczyciele zdecydowanie częściej niż uczniowie przytaczali przykłady inicjatyw uczniów.** Propozycje tematów i metod prowadzenia zajęć, zmian w szkolnym regulaminie, a także – choć w mniejszym stopniu – wycieczek i wyjazdów oraz pomysły związane z życiem szkoły, tj. „szczęśliwy numer” to działania, co do których uczniowie i nauczyciele są najbardziej zgodni w odpowiedziach, a zatem najprawdopodobniej są to autentyczne pomysły uczniów.

Pozostałe działania, a zwłaszcza organizacja akcji charytatywnych, zajęć dodatkowych oraz imprez szkolnych, są częściej wymieniane przez nauczycieli jako przykład inicjatywy młodzieży niż przez samych uczniów. Można zatem sądzić, że faktycznymi inicjatorami tych działań są jednak nauczyciele.

Wykres 5. Rozkład na pytanie otwarte z wywiadów grupowych przeprowadzonych we wszystkich typach szkół z uczniami i nauczycielami: Czy pomysły i inicjatywy zgłaszane przez uczniów są realizowane przez szkołę? Źródło: Analiza własna na podstawie danych z platformy NPSEO

O tym, że w wielu przypadkach mamy raczej do czynienia z aktywnością uczniów w obrębie zdefiniowanej przez nauczycieli przestrzeni niż autorskimi inicjatywami młodych ludzi świadczą też pojawiające się w trakcie wywiadów grupowych wypowiedzi uczniów:

Panie nauczycielki wyszukują akcje charytatywne, a my się włączamy. [wywiad grupowy z uczniami, gimnazjum]

Większość działań w szkole proponują nauczyciele.

[wywiad grupowy z uczniami, szkoła podstawowa]

Najczęściej nauczyciele „rzucają” temat, a my dopracowujemy szczegóły.

[wywiad grupowy z uczniami, szkoła ponadgimnazjalna]

Wnioski

W zajęcia prowadzone przez szkołę bardziej zaangażowani są uczniowie szkół podstawowych niż ich koleżanki i koledzy ze szkół gimnazjalnych i ponadgimnazjalnych. Sytuacja ta może świadczyć o ogólnie gorszym spełnianiu omawianego wymagania przez szkoły gimnazjalne i ponadgimnazjalne, ale może być także przejawem różnic immanentnych dla sytuacji kształcenia na poziomach podstawowym i wyższych. Po pierwsze, różny jest stopień trudności i szczególności przekazywanej wiedzy – licealiście znacznie trudniej niż uczniowi szkoły podstawowej jest zadeklarować: „angażuję się na wszystkich lekcjach, wszystkie są dla mnie interesujące”. Po drugie, wydaje się, że wraz z wiekiem oraz kolejnymi latami nauki szkolnej uczniowie stopniowo tracą spontaniczny entuzjazm poznawania nowych zagadnień, który charakteryzował ich, gdy rozpoczynali naukę. Trzeba jednak podkreślić, że wyniki te mogą sygnalizować problem niedopasowania sposobu prowadzenia zajęć (metod pracy, ujęcia tematu etc.) do potrzeb uczniów.

Na podstawie deklaracji rodziców można stwierdzić, że **znacząca większość uczniów uczestniczy w zajęciach pozalekcyjnych organizowanych przez szkołę.** Wśród uczniów szkół podstawowych poziom uczestnictwa jest najwyższy, a wśród uczniów szkół ponadgimnazjalnych najniższy. Tak zdaniem rodziców, jak i nauczycieli uczniowie w zdecydowanej większości uczestniczą w zajęciach pozalekcyjnych w sposób zaangażowany. Uczniowie szkół ponadgimnazjalnych i gimnazjalnych są bardziej krytyczni w ocenie zajęć pozalekcyjnych niż uczniowie szkół podstawowych, rzadziej też uczęszczają na zajęcia, co może być związane zarówno z niedostosowaniem programu czy sposobu prowadzenia zajęć do ich potrzeb, jak i faktem, że o ich zaangażowanie konkuruje wiele pozaszkolnych aktywności.

Rodzice stosunkowo wysoko oceniają działania szkoły mające na celu rozwój ich dzieci. Rodzice uczniów uczęszczających do szkół podstawowych wyżej oceniają działania szkoły zmierzające do indywidualnego sukcesu ich dzieci (78%). Na wyższych etapach edukacji rodzice rzadziej dostrzegają te działania (73%).

Pomimo wysokiego poziomu spełniania wymagania w szkołach, jedna czwarta uczniów gimnazjów i szkół ponadgimnazjalnych w odniesieniu do własnych wyników w nauce stwierdza: „czuję niezadowolenie, że nie mogłem/mogłam zrobić więcej”. Widać rozbieżność oceny ze względu na etap edukacyjny – 36% uczniów szkół podstawowych deklaruje, że „czuje radość”, myśląc o swoich wynikach w nauce.

Zarówno uczniowie, jak i nauczyciele wskazują na szereg obszarów, w których uczniowie mają możliwość realizowania swoich pomysłów, co świadczy o tworzeniu uczniom przestrzeni do rozwoju. Uczniowie chętnie zgłaszają swoje pomysły dotyczące ich aktywności w szkole. Najczęściej dotyczą one organizacji różnego rodzaju wydarzeń szkolnych i pozaszkolnych o charakterze rozrywkowym i kulturalnym, tworzenia kół zainteresowań oraz działań ułatwiających uczniom funkcjonowanie w szkole („szczęśliwy numer”, „dzień bez mundurka”). Uczniowie szkół gimnazjalnych i ponadgimnazjalnych są zainteresowani działalnością społeczną. Dobrą praktyką, która pojawia się

w niektórych szkołach, jest włączanie uczniów w podejmowanie decyzji co do zasad istotnych dla funkcjonowania szkoły (system oceniania, przyznawania stypendiów etc.) i procesu uczenia się (tematyka zajęć, metody pracy na lekcji).

Jednak należy sądzić, że **w większości przypadków mówimy raczej o zaangażowaniu uczniów w działania, z których propozycjami wychodzą nauczyciele niż o dawaniu uczniom przestrzeni na samodzielne kreowanie i inicjowanie działań**. Z badania wynika, że uczniowie są prawdopodobnie najczęściej faktycznymi inicjatorami takich działań, jak propozycje zmian w regulaminie, propozycje metod i tematów lekcji oraz propozycje wycieczek, pomysły związane z życiem szkoły. Natomiast w przypadku organizacji imprez szkolnych, akcji charytatywnych czy kół zainteresowań inicjatywę należy raczej przypisać nauczycielom.

Analiza wyników badania pozwala również przypuszczać, że **szkoły akceptują inicjatywy uczniów w obszarach usankcjonowanych przez szkołę**, „oswojonych” – jednym słowem: muszą się one wpisywać w główny nurt jej działalności, tj. organizacja kół przedmiotowych czy akcji charytatywnych. Brakuje natomiast miejsca na pomysły młodzieży wychodzące poza utarty schemat, wymagające niekiedy od szkoły zmiany *status quo* (np. zniesienie zakazu korzystania z telefonów komórkowych na przerwach, zapraszanie uczniów do współdecydowania o szkolnym regulaminie). Tego rodzaju działania nie są jeszcze popularne w szkołach objętych badaniem – nie ma gotowości na partnerski dialog z uczniami i zmiany.

W kontekście powyższych wniosków warto zauważyć, że analizując dane z wymagania „Promowana jest wartość edukacji”, widać, że **w szkołach jest doceniana i promowana aktywność uczniów związana z dobrymi wynikami w nauce** (sukcesy w konkursach, olimpiadach, stypendia), **natomiast działalność społeczna nie jest powszechnie postrzegana w kategoriach ważnych osiągnięć**. To sprawia, że nauczyciele kładą nacisk przede wszystkim na osiąganie przez uczniów wysokich wyników, mniej natomiast skupiają się na rozwijaniu ich zainteresowań, kształceniu postaw obywatelskich. Rodzice i – szerzej – otoczenie zewnętrzne (społeczność lokalna, partnerzy szkoły, inne instytucje i organizacje) są informowani głównie o osiągnięciach uczniów w konkursach i zawodach, rzadziej natomiast o zaangażowaniu uczniów w działalność społeczną czy realizacji projektów edukacyjnych⁸.

⁸ M. Tędziągolska, „W jaki sposób szkoła mówi, że warto się uczyć? Analiza wymagań „Promowana jest wartość edukacji” i „Wykorzystywane są informacje o losach absolwentów” (niepublikowany tekst).